

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu.

Čović, Borivoj

1991

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/86e90245-aeec-4ea6-996e-76cd89ebb7fd>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

UDC 903.2/.5"637/638"(497.1)+572"653"(497.1)(082)

UDC Benac A. +012+937/938+807.5(082)

YU ISBN 86-7123-032-5

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA XCV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA
KNJIGA 27

ZBORNİK RADOVA
POSVEĆENIH AKADEMIKU
ALOJZU BENCU

Redakcioni odbor

Edina Alirejsović, Borivoj Čović, Milorad Ekmečić, Desanka Kovačević-Kojić

Glavni urednik

Borivoj Čović,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO 1991.

ENEOLITSKA ŽLIJEBLJENA KERAMIKA NA ISTOČNOJ JADRANSKOJ OBALI I U NJENOM ZALEĐU

BORIVOJ ČOVIĆ
Zemaljski muzej, Sarajevo

Apstract. Obrađuje se žlijebljena keramika kao posebna keramička vrsta mlađeg eneolita na srednjem i južnom Jadranu i u njegovom zaleđu. Daje se opis tehničkih i ornamentalnih osobina te keramike, zatim popis nalazišta s osnovnim stratigrafskim pokazateljima. Odbacuje se teza o latsinjskom porijeklu njenog ukrasa, te ukazuje na izvjesnu idejnu vezu sa žlijebljeno ukrašenom keramikom srednjo- i sjevernoevropske kulture vrpčaste keramike. Pojava žlijebljene keramike u istočnojadranskoj zoni datira se u kraj ranoheladskog II i početak ranoheladskog III doba u kontinentalnoj Grčkoj.

U preplitanju raznolikih kulturnih strujanja i uticaja, karakterističnom za eneolitsko doba istočnog Jadrana i njegovog zaleđa, dosta važnu, a nedovoljno proučenu pojavu čini jedna specifična vrsta keramike, rasprostranjena prvenstveno u srednjem i južnom dijelu te oblasti. Prve jasno prepoznatljive primjerke te keramičke vrste iz stratuma I Zelene pećine kod Mostara objavio je još daleke 1957. godine akademik Alojz Benac, svrstavajući ih okvirno u eneolit/rano bronzano doba i dovodeći ih u vezu s vučedolskom kulturom i njenim ornamentalnim sistemom¹, što je na tadašnjem stepenu poznavanja jadranskog eneolita i bilo najprihvatljivije rješenje.

Tek 1974. godine pojavljuje se ova keramička vrsta, ponovo, u arheološkoj literaturi, u kraćoj studiji Č. Markovića o pećini Odmut u Plužanima (stratum I). Na tom mjestu Č. Marković daje važne podatke o njoj stratigrafskoj poziciji, kako u odnosu na starije slojeve (Odmut IV/V), tako i na istovremene pojave u okviru tog sloja, a donosi i jedini dosad raspoloživi ¹⁴C datum za tu keramičku vrstu (2.335 ± 90 B.C.). U ikonografskom smislu, Č. Marković dovodi žlijebljenu kerami-

¹ A. Benac 1957, 66—67, 82—83.

ku u vezu s lasinjskom kulturom². To je u osnovi prihvatio i S. Dimitrijević, vjerujem prvenstveno stoga što materijal nije poznavao iz autopsije³. N. Petrić, objavljujući 1981. godine nalaze iz pećina na području Rijeke dubrovačke, među kojim i jedan tipičan ulomak žlijebljene keramike iz Viline pećine (Ombla I), te po jedan iz Gudnje i Grapčeve spilje, istakao je da nije u pitanju »tipično lasinjska manifestacija, iako ima lasinjskih manifestacija u Odmutu«, te da je »teško pretpostaviti jedan izraziti lasinjski profil na južnom Jadranu...«. N. Petrić je takođe prvi ukazao da keramika te vrste iz pet dotad poznatih nalazišta (Grapčeva spilja, Gudnja, Vilina pećina, Zelena pećina i Odmut) »pokazuje izrazite posebnosti koje je izdvajaju iz dosad poznatog keramičkog izraza...« pa zaključuje: »Skromni dosadašnji nalazi zasad nas onemogućuju da izdvojimo jednu novu kulturnu skupinu mlađeg eneolitika na Jadranu, ali smatram potrebnim naglasiti da se ovdje radi o jednoj izrazitoj i novoj kulturnoj profilaciji, koju bih za sada bar izdvojio kao keramiku tipa Odmut mlađeg eneolitika Jadrana, a buduća istraživanja i nalazi mogu potvrditi ili produbiti ovaj prijedlog. Ili pobiti?«⁴. Na specifičnost ovog načina ukrašavanja, kao i na to da se ono ne bi moglo označiti kao lasinjsko, ukazao sam i ja 1983. godine u sažetom pregledu eneolitskog supstrata jadransko-zapadnobalkanske regije, predloživši naziv »žlijebljena keramika« za tu keramičku vrstu⁵.

U studiji o neolitu Crne Gore, obrađujući nanova sloj VI pećinskog naselja Odmut, Č. Marković je dao dosta novih podataka o ovoj vrsti keramike, naročito u pogledu tehnologije, oblika i sistema ukrašavanja. On prihvata termin »žlijebljenje« kao odrednicu za tehniku izvođenja ukrasa, ali ostaje pri svom ranijem stavu da je ta keramika ukrašena »na način tipičan za lasinjsku kulturu«⁶.

U posljednjih nekoliko godina, istraživanja eneolitskih nalazišta u istočnoj Hercegovini iznijela su na svjetlo dana brojne nove, dobro stratificirane nalaze žlijebljene keramike, među kojim se ističu oni iz pećine Lazaruške kod Stoca i iz donjeg sloja gradinskog naselja Guvnine u Gagricama (selo Lokve) kod Čapljine (Gagrice I). Ta nalazišta su potvrdila da se radi o samostalnoj keramičkoj vrsti koja se javlja u jasno određenom hronološkom i stratigrafskom kontekstu⁷. U međuvremenu je objavljeno i nešto materijala iz sjeverne Albanije, pa je otvoreno i pitanje rasprostranjenosti ove keramičke grupe prema jugu⁸. Tako se žlijebljena keramika kao posebna vrsta nametnula i kao problem koji je vrijedan ozbiljnijeg istraživanja i potpunijeg objašnjenja. Ovaj čla-

² Č. Marković 1974, 6, 11—12.

³ S. Dimitrijević 1979a, 369.

⁴ N. Petrić 1981, 6—7.

⁵ B. Čović 1983, 106—107.

⁶ Č. Marković 1985, 34—36, 42—43.

⁷ Za mogućnost uvida u nalaze i dokumentaciju dugujem zahvalnost kolegi dr B. Marijanoviću (Zemaljski muzej, Sarajevo), koji je vodio istraživanja na ovim lokalitetima.

⁸ V. radove citirane pod nap. 31—35.

nak je samo jedan prilog u tom pravcu: njegov prvenstveni zadatak je da se problem postavi, a zatim da se, koliko to bude moguće, ponude neka rješenja relevantna za dalja istraživanja o tom fenomenu.

Žlijebljena keramika izdvaja se prvenstveno tehnikom i organizacijom ukrasa, ali ima i neke druge opšte osobine. Mada je ukrašena, ne bismo je mogli uvrstiti u kategoriju fine keramike u užem smislu tog pojma. Žlijebljena keramika je rađena od zemlje miješane sa sitnijim i krupnijim zrnima mrvljenog kamena, a površina joj je, najčešće, samo ovlaš zaravnjena, ne i glačana, tako da se pod prstima osjećaju sitne neravnine; u ekstremnim slučajevima površina može biti i izrazito hrpava. Preovlađuju zagasiti tonovi površina: smeđe, tamnosmeđe, sivosmeđe, tamnosivo, mrko, izuzetno, i crno. Ukrasi su izvedeni snažnim utiskivanjem grubljeg, tupog instrumenta trokutnog ili četvrtastog presjeka u svježju glinu. Osnovni elementi tog ukrasa su duži ili kraći, obično duboki i dosta široki žlijebovi oštih ivica, te nizovi uboda koji mogu biti okrugli, trokutasti ili pravougaoni, ponekad izduženi u obliku uskog pravougaonika, dužine do 1 cm. U pogledu međusobnog odnosa ova dva osnovna elementa može se, najprije, reći da su poznati primjerci posuda ukrašenih samo žlijebovima (Sl. 1a)⁹, dok se nizovi uboda javljaju isključivo u kombinaciji s jednostavnim ili složenijim žlijebljenim ukrasom¹⁰. Stoga možemo reći da je žlijebljenje osnovni i vodeći, a ubadanje (žigosanje) sporedni i prateći dio ornamenta na posuđu ove keramičke vrste. To i opravdava naziv »žlijebljena keramika«, koji ovdje (ne odbacujući ni onaj N. Petrića »keramika tipa Odmuta«) predlažem kao termin za tu vrstu eneolitske keramike u istočno-jadranskoj zoni.

Kako ni materijal iz Odmuta VI nije u cjelini objavljen, a tek predstoji objavljivanje bogatih nalaza iz Guvnina i Lazaruše, ne bih mogao na ovom mjestu decidno navesti osnovne oblike posuda ove keramičke vrste. Mogao bih reći samo da je jedan od vodećih oblika nesumnjivo lonac ili veći trbušasti vrč s dosta jasno izdvojenim cilindričnim vratom (Sl. 1a, b)¹¹, zatim sličan lonac u kojega je prelaz iz ramena u vrat blaži i neizrazit¹², dok bi se kao treća forma mogla navesti šolja zaobljenog ramena s cilindričnim vratom, snabdjevena malim vertikalnim ili horizontalnim ušicama na ramenu (Sl. 2)¹³.

U rasporedu ukrasa vrijede ova pravila:

— Ukoliko je vrat posude uopšte ukrašen, to je učinjeno paralelnim horizontalnim žlijebovima (Sl. 1a, b)¹⁴.

¹⁴ Na primjer, G. Novak 1955, T. XXII : 1; N. Petrić 1981, T. 2 : 1; up. i T. 2 : 2, sa neukrašenim vratom, isto i u: Č. Marković 1985, T. XXVIII : 6, 8.

⁹ Na primjer, Č. Marković 1985, T. XXVII : 2.

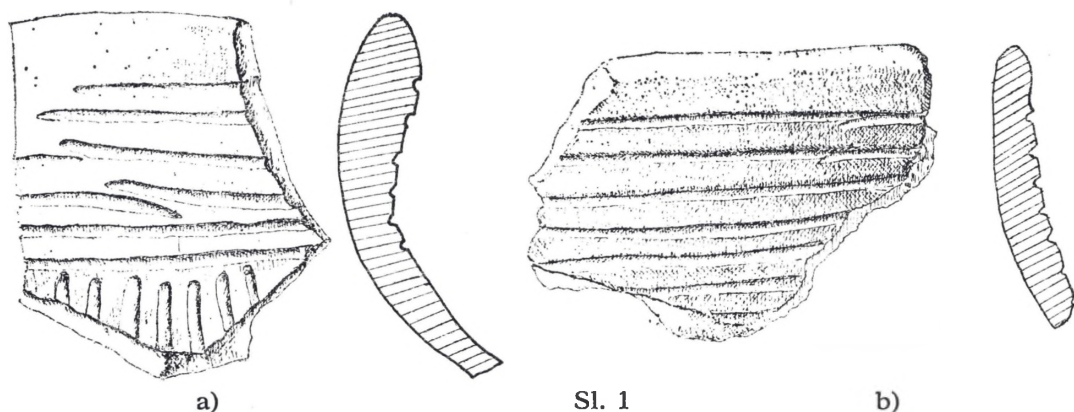
¹⁰ Na primjer, A. Benac 1957, T. II : 2—4; Č. Marković 1985, T. XXVIII : 8, XXIX : 8; N. Petrić 1981, T. 2 : 1, 2.

¹¹ Na primjer, G. Novak 1955, T. XXII : 1; Č. Marković 1985, T. XXVII : 2.

¹² Na primjer, N. Petrić 1981, T. 2 : 1.

¹³ Na primjer, A. Benac 1957, T. II : 2.

— Na ramenu i trbuhu posude pojavljuju se, po pravilu, vertikalni ili koso postavljene žlijebovi, a horizontalni žlijebovi samo izuzetno, u nekim složenijim kombinacijama motiva.

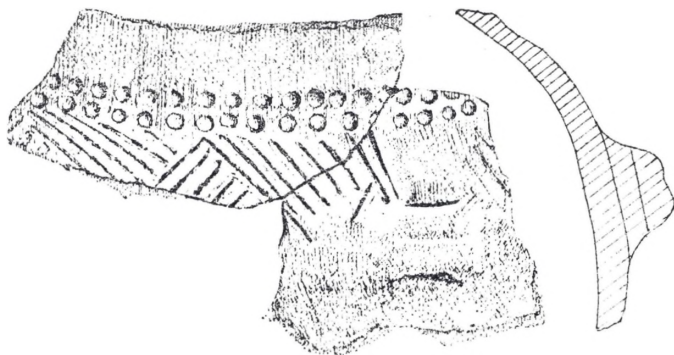
Sl. 1

Pored jednostavnog motiva paralelnih vertikalnih žlijebova (Sl. 1a), rame i trbuh posude mogu biti ukrašeni i složenijim kombinacijama motiva, kao što su:

— Vertikalne žlijebljene cik-cak linije postavljene u uskim praznim trakama između površina ispunjenih vertikalnim žlijebovima (Sl. 4).

— Nizovi kratkih horizontalnih žlijebova koji popunjavaju prazne trake između površina ispunjenih vertikalnim žlijebovima (Sl. 4)¹⁵.

— Nizovi trouglova ispunjenih alternativno postavljenim paralelnim kosim žlijebovima (Sl. 2)¹⁶.

Sl. 2

— Nizovi trougaonih površina ispunjenih kosim žlijebovima postavljenim u istom pravcu, ali međusobno izdvojenim nizovima udubljenja ili uboda¹⁷.

¹⁵ N. Petrić 1981, T. 2 : 1, 2.

¹⁶ A. Benac 1957, T. II : 2; Č. Marković 1985, T. XVIII : 8.

¹⁷ Č. Marković 1985, T. XXIX : 8.

— Motiv »riblje kosti« izveden kratkim žlijebovima, obično u kombinaciji sa žlijebljenim motivima druge vrste¹⁸.

Kako vidimo, motivi žlijebljene keramike su, najvećim dijelom, pravolinijski. Samo izuzetno pojavljuje se i jedan krivolinijski motiv: jednostruka ili višestruka žlijebljena kružnica oivičena nizom uboda (Sl. 3b)¹⁹.

Razumije se, i ovdje vrijedi upozorenje da će potpuniji pregled motiva i njihovih kombinacija biti moguće dati tek kad bude objavljen obimniji materijal.

U proučavanju ovog fenomena tri pitanja mi se u ovom trenutku čine najvažnijim: rasprostranjenost, porijeklo i odnos prema drugim tipovima ukrašavanja, te hronološka pozicija.

Gledajući od sjeverozapada prema jugoistoku mogu se navesti slijedeća nalazišta žlijebljene keramike:

1. Grapčeva spilja na Hvaru. Iz stratuma I G. Novak objavljuje tri ulomka ove keramike. Dva su dijelovi cilindričnih vratova s horizontalnim žlijebovima, a na trećem je kombinacija horizontalnih žlijebova i trougaonih površina ispunjenih koso postavljenim žlijebovima²⁰. Stratum I je nedovoljno izdiferencirani, posthvarski sloj, u kojem je zastupljena i keramika »jadranskog tipa ljubljanske kulture«, a i ona mlađa, iz ranog bronzanog doba.

2. Ravlića pećina kraj vrela Tihaljine (Grude). Mada je zastupljena veoma skromno, sa svega dva-tri sitnija ulomka, pojava žlijebljene keramike na ovom lokalitetu značajna je zbog njene pouzdane hronološke pozicije u okviru sloja IIIA, gdje je nalazimo istovremeno s keramikom »jadranskog tipa ljubljanske kulture« i onom iz početnog stupnja cetinske kulture (Cetina 1.)²¹.

3. Pećina Gudnja na poluotoku Pelješcu. U posthvarskim eneolitskim naslagama zastupljeni su brojni i raznovrsno ukrašeni primjerci žlijebljene keramike, od kojih je N. Petrić objavio jedan primjerak²². Iz istog sloja potiče i dosta ulomaka mlađe vrpčasto ukrašene keramike. Kako nalazi nisu u cjelini objavljeni, ostaje nejasan odnos ove dvije keramičke vrste prema keramici »jadranskog tipa ljubljanske kulture« koja je, takođe, zastupljena u eneolitskim sedimentima Gudnje. Vjerovatno su sve tri — barem djelimično — istovremene, na što bi upućivala stratigrafska situacija u Lazaruši i Odmutu VI²³.

¹⁸ Č. Marković 1985, T. XXVIII : 6.

¹⁹ A. Benac 1957, T. II : 4; treba reći da je ne samo ovaj, nego i svi gore pobrojani motivi i njihove kombinacije, zastupljen u sloju pećine Lazaruše kod Stoca.

²⁰ G. Novak 1955, 63, T. XXII : 1, 2, 4.

²¹ B. Marijanović 1981, 38, 52—53, T. XXXVII : 7.

²² N. Petrić 1981, 6—7, T. 2 : 1.

²³ Za mogućnost uvida u nalaze dugujem zahvalnost kolegici mr. S. Petrak (Narodni muzej, Dubrovnik) koja je istraživala lokalitet; up. takođe: S. Dimi trijević 1979a, 368; N. Petrić 1981, 6—7; B. Cović 1991.

4. **Zelena pećina** u Blagaju kod Mostara. Iz stratuma I potiču četiri ulomka žlijebljene keramike (Sl. 1b, 2, 3) od kojih je tri objavio A. Benac²⁴; četvrti je ulomak cilindričnog vrata posude, ukrašen horizontalnim žlijebovima. Iz istog sloja potiče i jedan karakterističan fragmenat posude s vrpčastim ukrasom²⁵.

5. **Guvnine u Lokvama (zaselak Gagrice)** kod Čapljine. U starijem sloju (Gagrice I) koji zauzima samo manju površinu na platou brda (na kojem je kasnije podignuto gradinsko naselje posuške kulture, Gagrice II) nađeni su brojni ulomci žlijebljene keramike s različitom kombinacijom motiva. Vrpčasto ukrašena keramika u tom sloju nije konstatovana, a nađen je jedan ulomak posude ukrašene u stilu »jadranskog tipa ljubljanske kulture«²⁶.

6. **Pećina Lazaruša** u Hodovu kod Stoca. U kulturnom sloju mlađeg eneolita, debelom oko 2 m, nađeni su brojni ulomci žlijebljene keramike. Paralelno s tom keramičkom vrstom zastupljena je i mlađa vrpčasto ukrašena keramika (istog tipa kao i ona iz Zelene pećine, Gudnje i Odmuta), kao i ulomci posuda ukrašenih u stilu »jadranskog tipa ljubljanske kulture«. Repertoar motiva žlijebljene keramike je dosta bogat, pa se može reći da obuhvata raznolike kombinacije motiva, poznate iz drugih nalazišta (Zelena pećina, Gudnja, Vilina pećina, Guvnine — Gagrice, Odmut). Naročito je važan primjerak ukrašen motivom koncentričnih kružnica izvedenih žlijebljenjem i kombinovanjem nizom krupnih uboda, što potvrđuje da i primjerak iz Zelene pećine I (Sl. 3b), bez sumnje, pripada ovoj keramičkoj vrsti²⁷.

7. **Hateljjska pećina** u Berkovićima kod Stoca. U mlađeneolitskom sloju III nađeno je nekoliko ulomaka žlijebljene keramike, kao i dosta keramike »jadranskog tipa ljubljanske kulture«, ali ne i vrpčasto ukrašene keramike²⁸.

8. **Vilina pećina (Ombla I)** kod Dubrovnika. Prikupljeni površinski nalazi (?) čuvaju se u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Osim ulomka ukrašenog horizontalnim, vertikalnim i cik-cak žlijebovima koji je objavio N. Petrić, s tog lokaliteta potiče još nekoliko ulomaka ove keramičke vrste, ukrašenih horizontalnim žlijebovima na vratu, a vertikalnim na ramenu²⁹.

²⁴ A. Benac 1957, 66—67, T. II : 2—4.

²⁵ Ibid., T. II : 1; up. i: B. Čović 1980; B. Čović 1991.

²⁶ V. nap. br. 7.

²⁷ V. nap. br. 7.

²⁸ To je novija podjela; u starijoj podjeli neolitski i eneolitski slojevi nisu bili detaljnije izdijeljeni, pa je kao sloj III bio označen sloj ranog bronzanog doba (po novoj podjeli IV — up. Arheološki leksikon BiH, Tom III, Sarajevo 1988, 181).

²⁹ N. Petrić 1981, 6—7, T. 2 : 1; za mogućnost uvida u nalaze iz pećina u Rijeci dubrovačkoj dugujem zahvalnost kolegici R. Drechsler-Bižić, Zagreb.

9. Pećina Odmut u Plužinama. U stratumu VI, debelom oko 0,60 m, najbrojniju vrstu ukrašene keramike čini upravo žlijebljena keramika. Iz istog sloja potiče i nekoliko ulomaka mlađe vrpčasto ukrašene keramike, a u gornjoj polovini sloja s nekoliko ulomaka je zastupljena i fina keramika »jadranskog tipa ljubljanske kulture«³⁰.

*
* *
*

Uglavnom preliminarno publikovan materijal, a donekle i nedovoljno jasne ilustracije, ne dozvoljavaju da se, s punom sigurnošću, utvrdi rasprostranjenost ove keramičke vrste u Albaniji. Stoga uz izvjesnu rezervu navodim ova nalazišta:

10. Gajtan kod Skadra. Iz najstarijeg sloja ovog naselja, smještenog na tipičnom gradinskom položaju (Gajtan I) potiče izvjestan broj ulomaka keramike koji se — sudeći po opisu koji daje B. Jubani, a i po nekim od crteža koji isti autor donosi — s dosta vjerovatnoće mogu pripisati ovoj keramičkoj vrsti³¹. Iz istog sloja potiču i primjerci mlađe vrpčasto ukrašene keramike, a vjerovatno i nešto ulomaka posuda ukrašenih u stilu »jadranskog tipa ljubljanske kulture«³².

11. Ganjollë kod Skadra. Iz najstarijeg sloja te gradinske aglomeracije, uz znatan broj primjeraka mlađe vrpčasto ukrašene keramike, navode se i ulomci posuda ukrašenih, po vratu, udubljenim ili urezanim linijama i kratkim zarezima, koje B. Lahi upoređuje s onim iz sloja Gajtan I³³. Moguće je da se takođe radi o žlijebljenoj keramici.

12. Dajç kod Kukës-a. Iz sloja II tog pećinskog naselja koji, po navodima istraživača, odgovara slojevima Maliq IIIa i Nezir IIIa (po ranijoj podjeli Zh. Andrea), odnosno Nezir IV (po njenoj novoj podjeli)³⁴, potiče i nekoliko ulomaka koji bi se — uz veliku rezervu — mogli pripisati žlijebljenoj keramici³⁵.

Kako vidimo, radi se o prilično velikom području koje se prostire duž srednjeg i južnog Jadrana, zadirući dosta duboko u unutrašnjost (up. kartu rasprostranjenosti). Na tom prostoru se žlijebljena keramika pojavljuje, u manjem ili većem broju primjeraka, u slojevima naselja, pretežno u pećinama, ali i onih gradinskog tipa, asocirana s drugim keramičkim vrstama, karakterističnim za mlađi eneolit ove oblasti.

³⁰ Č. Marković 1974, 6, 11—12; Č. Marković 1985, 31—45, T. XXVII—XXIX; treba napomenuti da je u posljednjoj publikaciji tehničkom greškom navedeno da se rezultat 14C analize br. Z—409 odnosi na sloj IV, a radi se, ustvari, o analizi iz sloja VI kako je to još 1974. ispravno navedeno.

³¹ B. Jubani 1972, 410—411, nar. Fig. 2d, 2e.

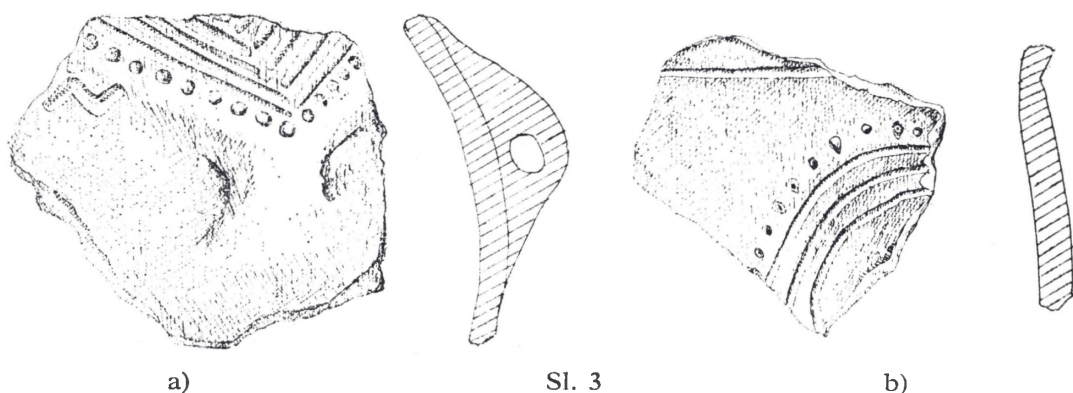
³² Up. B. Jubani 1972, 411, Fig. 2dh (vrpčasta), Fig. 2c, (»ljubljanska«); za reviziju hronologije up. B. Jubani 1983, 248—249; B. Govedarica 1986.

³³ B. Lahi 1988, 258.

³⁴ M. Bela 1987, 28—29; up. Zh. Andrea 1985, 165—166; Zh. Andrea 1989, 27—31.

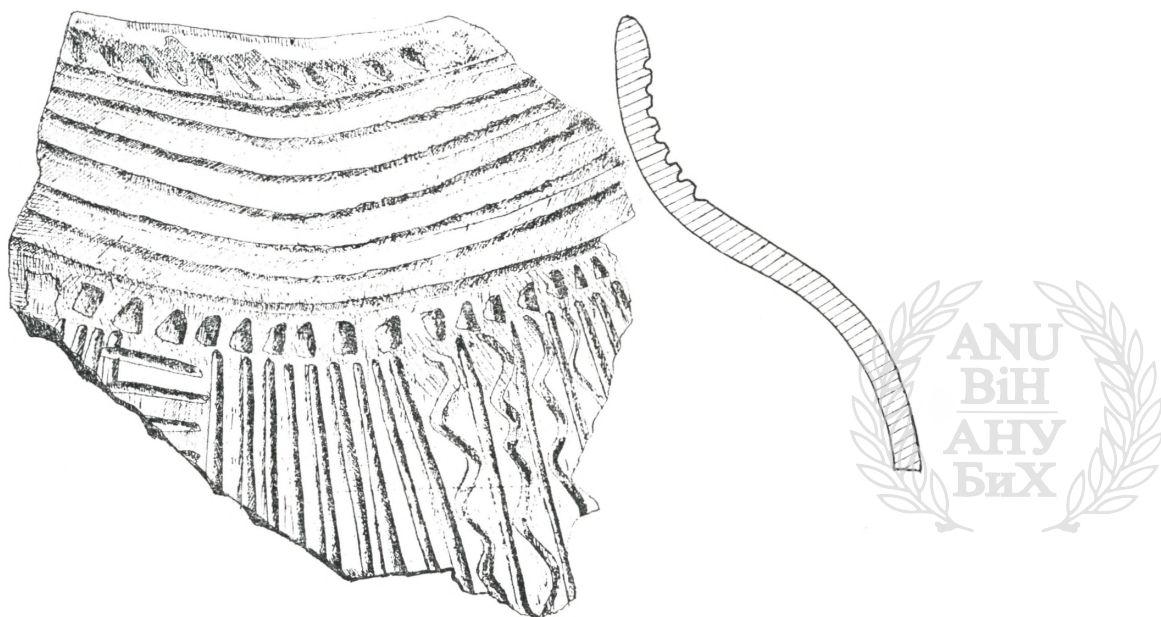
³⁵ M. Bela 1987, Tab. II : 25—27.

Što se tiče porijekla ove keramičke vrste, želim odmah istaći da sam saglasan s naprijed citiranim mišljenjem N. Petrića koji žlijebljenu keramiku tretira kao specifičnu pojavu i izražava velike rezerve u odnosu na njeno povezivanje s lasinjskom kulturom. Istina je da bi se za pojedinačne motive, pa i kompozicije, mogle naći analogije u repertoaru lasinjskog ornamentalnog stila, ali se tu radi o opštim pojavama, karakterističnim i za druge, starije i mlađe eneolitske kulture (npr. badensku, Cernavoda III, pa kostolačku, i, najzad, vučedolsku). Ali, kad ove dvije pojave uporedimo kao cjeline, uočićemo, lako, bitne razlike i u tehnologiji izrade i u oblicima posuda i u cjelini dekorativnog sistema: da navedem, samo, da je jedan od najbitnijih ukrasnih elemenata žlijebljene keramike — horizontalno žlijebljenje čitave površine vrata posude — potpuno strano lasinjskom načinu ukrašavanja, kao što je i koso polaganje ornamentalnih motiva, tako karakteristično za lasinjski stil, posve nepoznato žlijebljenoj keramici. Lasinjska kultura, u širem smislu, pripada ranom i srednjem eneolitu, te je nesumnjivo starija od žlijebljene keramike. To, doduše, ne bi morala biti nepremostiva prepreka da žlijebljenu keramiku, možda, posmatramo kao nastavak lasinjske ornamentalne tradicije, ali ne vidim kada i gdje bi se ostvario potrebni kontakt ni na hronološkoj, a pogotovo na geografskoj ravni. Najjužnija nalazišta lasinjske kulture, ona u sjevernoj Bosni (Zemunica, Pivnica, Gornja Tuzla i dr.), udaljena su 100 — 150 km od najsjevernijih lokaliteta sa žlijebljenom keramikom (Zelena pećina, Odmut), razdvojena planinskim masivima, a hronološki komparabilna nalazišta, odnosno njihovi slojevi, u tom međuprostoru (Varvara A—1, Debelo brdo, Klisura u Kadića brdu na Glasincu) ne poznaju ni lasinjsku tradiciju ni žlijebljenu keramiku.

Od mlađih eneolitskih pojava možda bi najprije vučedolska kultura mogla biti jedno od izvorišta, bar jednom dijelu ukrasa naše žlijebljene keramike. Pri tome mislim prvenstveno na motiv kružnice, oivičene nizom uboda (Sl. 3b), a možda i na vertikalnu cik-cak liniju koja se, uz ravne vertikalne i horizontalne žlijebove, takođe, javlja u repertoaru ukrasa žlijebljene keramike (up. Sl. 4); oba motiva se često sreću

u repertoaru vučedolskog stila, a kontakt je bio ostvariv preko srednje i južne Bosne, odnosno sjeverne Hercegovine (Debelo brdo, Glasinac, Varvara A—1), dokle je vučedolska kultura nesumnjivo prodirala³⁶. Ali, i tu se radi o pojedinačnim motivima, a ne o ukupnom ornamentalnom sistemu žlijebljene keramike. Čini mi se, stoga, da će pitanje porijekla tog sistema ostati otvoreno. Učinio bih, ipak, jednu usputnu napomenu. Ako posmatramo, u cjelini, ornamentalni sistem naše žlijebljene keramike, utvrdićemo odmah da je jedna od njegovih konstanti ukrašavanje vrata posude paralelnim horizontalnim, a ramena i trbuha paralelnim vertikalnim žlijebovima (uz brojne varijacije). Taj opšti koncept

Sl. 4

ima najbliže analogije u vrpčastoj keramici srednje i sjeverne Evrope i to od njenog najstarijeg (A) horizonta po M. Buchvaldeku³⁷. Karakteristično je, pri tom, da se i tamo radi o tehnici žlijebljenja koja se primjenjuje paralelno s tehnikom otiskivanja vrpce; poznati su čak i primjerci posuda ukrašeni na ramenu kombinacijom vertikalnih i cik-cak žlijebova (tipa kao Sl. 4)³⁸. Razumije se da u ovom slučaju još više vrijedi rezerva prema bilo kakvim čvršćim zaključcima kad se radi o konvergentnim, ali prostorno udaljenim pojavama. Ipak, ne bi trebalo

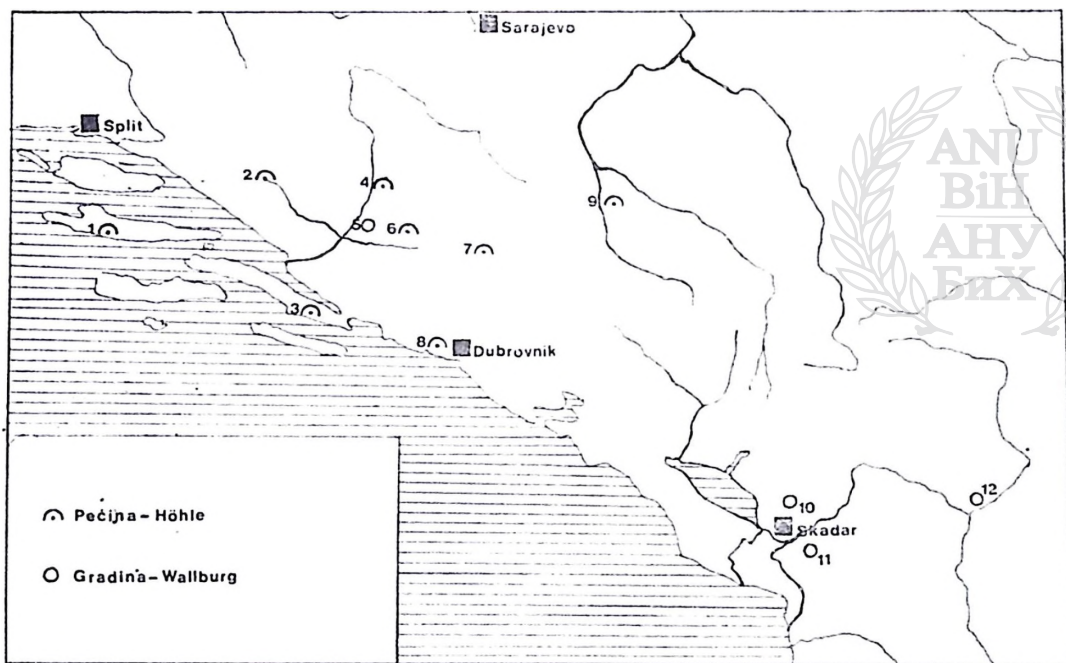
³⁶ Up. S. Dimitrijević 1979, 291 i d., T. XXIX : 1, T. XXIX : 1, 8 i dr.

³⁷ M. Buchvaldek 1986, 142, Abb. 3 : 7; 4 : 23, 25, 28, 29, b, c; 5 : b; 8 : 9, 59; 10 : 61, c, 67.

³⁸ Ibid., Abb. 3 : 7; 5 : 40; 11 : 68.

izgubiti iz vida činjenicu da je u zaleđu srednjeg i južnog Jadrana, na gotovo polovini dosad poznatih nalazišta, žlijebljena keramika asocirana s mlađom vrpčastom keramikom, dakle s jednom takođe novom keramičkom vrstom koja se na tom prostoru pojavljuje takođe dosta naglo u turbulentnoj završnoj fazi eneolitskog doba.

Što se tiče hronološke pozicije žlijebljene keramike može se sažeto reći da je ona na datom prostoru uglavnom savremena pojavi »jadranskog tipa ljubljanske kulture«, prvom stupnju cetinske kulture, te mlađoj vrpčasto ukrašenoj keramici. Kao što je to na drugom mjestu³⁹ opširnije obrazloženo, radi se o vremenu koje odgovara kraju ranoheladskog II i početku ranoheladskog III doba, jer klasični, drugi stupanj cetinske kulture koji je, prema jasnim stratigrafskim pokazateljima, nesumnjivo mlađi od žlijebljene keramike i njoj savremenih pojava, pripada već vremenu razvijenog i kasnog ranoheladskog III doba u srednjoj Grčkoj i na Peloponezu.

KUPFERZEITLICHE GERILLTE KERAMIK AN DER OSTKÜSTE DER ADRIA UND IN IHREM HINTERLAND

Zusammenfassung

In der Verflechtung verschiedenartiger kultureller Strömungen und Einflüsse, die charakteristisch für die Kupferzeit an der östlichen Adriaküste und ihrem Hinterland sind, bildet eine ziemlich wichtige, aber ungenügend erforschte

³⁹ B. Čović, 1991.

Erscheinung, eine spezifische Keramikgattung, die der Autor hier als *gerillte Keramik* bezeichnet. Dass es sich hier um eine besondere Gattung handelt hat schon N. Petrić im Jahre 1981 aufgezeigt. In dieser Arbeit werden kurz alle dem Autor bekannten Fundstellen dieser Keramik in Dalmatien angeführt (Grabak Höhle, Vilina Höhle oder Ombla I, sowie Gudnja Höhle)^{20, 22, 23, 29}, in der Herzegowina (Ravlića Höhle, Zelena Höhle, Wallburg Guvnine—Gagrice, Lazaruša Höhle und Hatelji Höhle)^{21, 25, 26—28}, in Montenegro (Odmut Höhle)³⁰ und in Nordalbanien (Wallburgen Gajtan und Ganjollë, sowie die Dajç Höhle)^{31—35}. Es handelt sich hauptsächlich um Ausarbeitungen, die in die Kategorie der groben oder »Übergangs«-Keramik fallen, gefertigt aus Erde vermischt mit gröberen oder feineren Steinkörnchen, welche manchmal auch an die nur leicht geglättete Oberfläche vordringen. Die Verzierung ist so organisiert, dass der Hals des Gefäßes (wen er nicht verzierungslos ist), mit parallelen, horizontalen Rillen ausgefüllt ist, während sich an den Schultern und am Bauch im Prinzip vertikal organisierte Verzierungen oder komplizierte Verzierungen befinden, oft auch mit schräg gestellten Rillen, die ein Dreieckfeld füllen, manchmal Zick-Zack-Motive u.ä. Auf diesem Gefäßsteil wird die Verzierung, ausser durch Rillen, auch durch Einstechen ausgeführt.

Einige Autoren (Č. Marković, 1974; 1985; S. Dimitrijević, 1979) brachten diese Verzierungsgattung mit der Lasinja Kultur in Verbindung, was weder aus chronologischen, noch aus geographischen Gründen annehmbar ist (die Lasinja Kultur ist älter und ihr Verbreitungsgebiet berührt nicht jenes der gerillten Keramik an der Adriaküste). Der Ursprung dieser Verzierungsart kann bis jetzt nicht mit Sicherheit bestimmt werden. Der Autor weist auf eine gewisse Ideenverbindung mit den gerillten Verzierungen hin, die uns im Rahmen der mittel und nordeuropäischen Schnurkeramikkultur bekannt sind und zwar noch auch ihrer frühen (A) Phase (M. Buchvaldek, 1986). Die geographische Entfernung bildet ein grosses Hindernis zur Verbindung dieser beiden Erscheinungen, aber es ist ziemlich bezeichnend, dass an einigen Fundstellen die gerillte Adria-Keramik in der gleichen Schicht mit der jüngeren schnurverzierten Keramik auftritt (Zelena Höhle, Lazaruša Höhle, Gudnja Höhle, Odmut Höhle, Gajtan). Da an einigen Fundstellen diese Keramik mit der Keramik des sogenannten adriatischen Typs der Laibacher Moor Kultur vergesellschaftet ist, so ist auch ihre chronologische Stellung klar bestimmt. Sie gehört der jüngeren Kupferzeit an und ist ziemlich gleichzeitig mit dem Ende von FH II und Beginn von FH III im kontinentalen Teil Griechenlands (vgl. B. Čović, 1991).

LITERATURA

Skraćenice:

GZM n. s. A. = *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, Nova serija, Arheologija. Iliria = *Iliria, Revistă arkeologjike*, Tiranë.

PJZ = *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Sarajevo, I—III (1979), IV (1983), V (1987).

Andrea, Zh. (1985): *Mbi gjenëzën dhe vijimësinë kulturës së Matit në epokën e bronzit*, Iliria XV (2—1985), 163—175.

Andrea, Zh. (1989): *Vandbanimi shpellor i Nezirit (pjesa e parë)*, Iliria XIX (1—1989), 25—51.

Bela, M. (1987): *Vandbanimi shpellor i Dajçit*, Iliria XVII (2—1987), 21—33.

Benac, A. (1957): *Zelena pećina*, GZM n. s. A. XII, 61—92.

Buchvaldek, M. (1986): *Zum gemeineuropäischen Horizont der Schnurkeramik*, *Prähistorische Zeitschrift*, Berlin, 61/2, 129—151.

Čović, B. (1980): »Schnur-« i »Litzen-« keramika na području Neretve, *Znanstveni skup Hrvatskog arheološkog društva* (Metković 1977), Split 1980, 35—43.

- Čović, B. (1983): *Eneolitski supstrat*, PJZ IV, 103—113.
- Čović, B. (1991): *Vrpčasto ukrašena keramika na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu*, Zbornik u čast akademika Milutina Garašanina, Stari-nar XL, Beograd 1991. (u štampi).
- Dimitrijević, S. (1979): *Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks*, PJZ III, 267—341.
- Dimitrijević, S. (1979a): *Problem eneolita na istočnoj jadranskoj obali*, PJZ III, 367—379.
- Govedarica, B.: (1986): *Problem datacije naselja Gajtan i neka pitanja kulturnih odnosa na ilirskom području u kasnom eneolitu i starijim fazama bronzanog doba*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, XXIV (22), 73—84.
- Jubani, B. (1972): *La céramique illyrienne de la cité de Gajtan*, Iliria II, 409—450.
- Jubani, B. (1983): *Gërmimet arkeologjike të vitit 1983*, Iliria XIII (2—1983), 175—180.
- Lahi, B. (1988): *Gërmimet arkeologjike të vitit 1988*, Iliria XVIII (2—1988), 257—258.
- Marijanović, B. (1981): *Ravlića pećina (Peć-Mlini)*, GZM n. s. A. 35—36, 1—97.
- Marković, Č. (1974): *The Stratigraphy and Chronology of the Odmut Cave*, Archaeologia Iugoslavica, Beograd, XV, 7—12.
- Marković, Č. (1985): *Neolit Crne Gore*, Beograd.
- Novak, G. (1955): *Prehistoriski Hvar, Grapčeva spilja*, Zagreb 1955.
- Petrić, N. (1981): *Uvod u prehistoriju dubrovačkog područja*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. Ser. sv. XIV, 1—9.

